

Чайковський О. І.,

*старший викладач кафедри філософії, політології, психології і права
Одеської державної академії будівництва та архітектури*

СУДОВИЙ ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА ЖИТЛО

LEGAL PROTECTION OF THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO HOUSING

Права людини як явище є, безсумнівно, найважливішим набуттям сучасності та ключовим елементом цивілізаційного розвитку світової спільноти, проте має враховуватися також коло обов'язків, що кореспондують правам людини. Одним із основних суб'єктів в окресленій системі є держава, на яку покладається найвища відповідальність за захист конституційних прав громадян. Категорія «правова держава», яку застосовують для характеристики держав із розвинутими правовими системами, відзначається одночасно і високим рівнем економічного розвитку, і значним поширенням демократичних ідеалів, і пріоритетом загальнолюдських цінностей. Однак така система будується на чітко визначених юридичних пріоритетах. Право на захист є мірилом і гарантом демократичного суспільства.

З проголошенням України незалежною державою право кожного на судовий захист стало одним із фундаментальних прав людини, гарантованих у конституційному порядку. Право людини і громадянина на судовий захист належить до громадянських прав, причому містить в собі юридичну гарантію від свавілля як зі сторони окремих осіб, так і держави водночас.

Також стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює право на ефективний засіб юридичного захисту. Закріплене в конституціях більшості розвинутих держав, воно посідає чільне місце у структурі конституційно-правового статусу людини та є необхідним фактором. Право на правосуддя відображається в основних засадах судочинства. Тому зміст цього права складається з наступних елементів: доступності правосуддя; права на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; незалежності і неупередженості суду; рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом; права на захист; публічності судового розгляду; розгляду справи в найкоротший строк, що передбачений законом.

Водночас захист права на житло в окремих випадках потребує досить оперативного вирішення спірних правовідносин, чого іноді не може гарантувати судовий розгляд.

Ключові слова: *судовий захист, право на житло, конституційні права, ефективний захист, громадянські права, доступність правосуддя.*

Human rights as a phenomenon are, undoubtedly, the most important achievement of the modern era and the key element of civilizational development of global community; however, the range of duties that correspond to human rights must be taken into account as well. One of the major subjects in this system is the state, which bears the highest responsibility for protecting constitutional rights of its citizens. The “constitutional state” category used to characterize states with a sophisticated legal system is simultaneously distinguishable for high level of economic development, broad dissemination of democratic ideals and the priority of universal human values. However, this system is built on clearly defined legal priorities. The right to remedy is the measure and the guarantor of democratic society.

With the proclamation of Ukraine as an independent state, the right of everyone to legal remedy became one of the fundamental, constitutionally guaranteed human rights. The human and citizen right to legal remedy belongs to the category of civil rights, and moreover, it contains a legal guarantee against abuse of power by particular persons, as well as by the government.

Also, Article 13 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms provides for the right for an effective legal remedy. Embodied in the constitutions of the majority of developed states, it occupies a prominent place in the structure of the legal-constitutional status of a person and represents an indispensable factor. The right to justice is reflected in the fundamental principles of the judiciary. Therefore, this right consists of the following elements: accessibility of justice; the right to appeal and cassation appeal of court judgments; independence and impartiality of courts; equality of all participants of a judicial proceeding before law and court; the right to remedy; publicity of court trials; trial of the case in the shortest possible time provided by law.

At the same time, protection of the right to housing necessitates fast resolution of disputable legal issues in certain cases, which court trials sometimes cannot guarantee.

Key words: *legal protection, right to housing, constitutional rights, effective remedy, civil rights, accessibility of justice.*

Постановка проблеми. Право особи на судовий захист фактично пов'язане з обов'язком держави здійснити такий захист через судову систему. В конституційно-правовій площині дане право забезпечується особі не лише внаслідок факту порушення її прав, але й у зв'язку з ризиком протиправних посягань на такі права. Для реалізації права людини і громадянина на судовий захист необхідно, щоб особа, по-перше, мала певний рівень правового виховання і правової культури і, по-друге, сама бажала свого захисту.

Однак у контексті захисту конституційного права на житло розглядаємо лише способи, якими здійснюється захист правомочностей, що складають зміст цього права. Переважно мова йде про зобов'язально-правові засоби захисту прав на житло (зобов'язання по договору щодо об'єкта житла чи прав на нього).

Доцільним є зауваження, що в окремих випадках різні способи захисту житлових прав пов'язуються в певні «симбіози», як, наприклад, судовий захист доповнює захист прав іншими органами державної влади [10, с. 121]. Саме такий підхід може виступити гнучким механізмом, здатним реагувати на сучасні правові виклики. Тому, на нашу думку, стаття є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти захисту та охорони конституційних прав громадян найчастіше розглядалися науковцями загалом, проте деякі дослідники, зокрема, розглядали питання захисту житлових прав судом. Вказані дослідження висвітлені, наприклад, у працях таких українських вчених, як О.О. Кармаза, Р.В. Холод, Є.О. Мічурін, Т.В. Наливайко, М.І. Сибільов, С.О. Сліпченко, та інших. Проте питання захисту конституційних прав громадянина на житло судом не є вирішеним, а тому вказана проблема має досліджуватися.

Мета статті полягає у дослідженні правового змісту захисту права на житло громадян України саме судом для вирішення проблем, а також у вдосконаленні вітчизняного законодавства щодо ефективності реалізації такого захисту.

Виклад основного матеріалу. Невипадково Н.В. Пильгун та О.Ю. Вінчук зазначають, що будь-яка правова держава будується на принципі пріоритетності прав та свобод людини, які визнаються найвищою цінністю, зважаючи

на що держава зобов'язується забезпечувати належне виконання прав і свобод людини [13]. Такий підхід відповідає сучасному сприйняттю. В зазначеному контексті судовий захист багатьма науковцями та правниками визнається основоположним компонентом складного механізму захисту прав і свобод людини в Україні та основним видом їхнього захисту [14, с. 26]. Слід вказати, що звернення до суду залишається основною формою захисту права на житло, хоча фактичний стан судової системи має багато нагальних питань. Ним, зокрема, закріплюється юридична гарантія особи від проявів свавілля з боку інших осіб та держави. При цьому конституційне право особи на судовий захист має загальний характер, тоді як підставою для його втілення у життя виступає конкретне правопорушення, скоєне стосовно даної особи [16, с. 102].

Частина 1 статті 55 Конституції України закріплює право на судовий захист, еквівалентне ухваленому в міжнародній практиці «праву на суд» та «праву на правосуддя». Зазначається, що дане право регламентовано жорсткими критеріями та стандартами, оскільки основна його суть має виражатись в реальному результаті, а не у факті проголошення. Загальне право на суд діє в межах двох основоположних принципів: верховенства права і належного здійснення правосуддя, якими гарантовано право на справедливий судовий розгляд. При цьому обмежувальне тлумачення вказаної норми не відповідатиме її меті та об'єкту [6, с. 408].

Відповідно до статті 55 Конституції України суд захищає права і свободи людини та громадянина, право на звернення до суду за захистом власних прав, на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. У розгалуженій системі міжнародних правових актів, ратифікованих Україною, та положень Конституції України стаття 55 Конституції України справедливо вважається «стрижневою» [12, с. 5]. Механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист розглядається як система засобів і чинників, за допомогою яких здійснюється реалізація конституційного права на судовий захист та його охорона відповідними зобов'язаними суб'єктами державної влади, а в разі порушення – його захист та відновлення.

Конституційне право на судовий захист реалізується за допомогою двох елементів: нормативної основи, яка містить конституційні та конкретизуючі норми поточного законодавства, та інституційного (організаційного) елемента, який виражений у системі органів державної влади та їхній регламентованій діяльності [1]. Стаття 55 Конституції України встановлює право кожної особи після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Судовий захист прав виступає основною державною гарантією їх дотримання та охорони і водночас є одним із фундаментальних прав особи [7, с. 125]. Звернення до суду за захистом житлових прав передбачається в окремих випадках іншими нормативними актами. Так, відповідно до пункту 11 статті 8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» судом вирішуються спори, що виникають при приватизації квартир (будинків) та житлових приміщень у гуртожитках державного житлового фонду.

Р.В. Холод визначає юридичний механізм здійснення права на судовий захист як комплекс цивільно-процесуальних правових засобів, які опосередковують дії учасників правореалізуючого процесу, закріплюючи сприятливі умови і фактори перетворення юридичної можливості, закладеної в конституційному праві громадян на судовий захист. Науковець виходить з того, що конституційне право на судовий захист є суб'єктивним правом, належить не тільки всім громадянам, але і кожному громадянину окремо. Зміст права на судовий захист, передбаченого статтею 55 Конституції України, розглядають також як можливість кожної особи звернутися до суду, якщо її права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їхньої реалізації чи, навпаки, порушення [16, с. 101].

І.О. Бакірова визначає державно-правовий механізм забезпечення права на судовий захист як загальний, сталий, необхідний та об'єктивний взаємозв'язок всіх заходів, що санкціонуються державою за допомогою правових норм і зобов'язальних суб'єктів державної

влади. Елементами структури державно-правового механізму забезпечення права на судовий захист є: механізм реалізації, механізм охорони, механізм захисту та механізм відновлення конституційного права людини і громадянина на судовий захист [2, с. 204].

На думку В.В. Бутневої, до предмета судової діяльності щодо захисту суб'єктивних прав входять три «пласти» правовідносин:

1) регулятивні правовідносини, що існували до правопорушення (предмет захисту);

2) охоронні правовідносини, що виникають в момент правопорушення чи оспорювання права (предмет примусової реалізації);

3) правовий спір як організаційно-охоронне правовідношення (предмет судового вирішення) [3, с. 278].

Зустрічається також дефініція «право на правосуддя», що знаходить закріплення у фундаментальних засадах судочинства. Зміст вказаного права включає: принцип доступності правосуддя; право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення; право на неупереджений суд; принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом; право на захист; публічність судового розгляду; розгляд справи в найкоротший строк, що передбачений законом.

На думку О.О. Грабовської, досліджена судова практика, а також виступи суддів на заходах, присвячених імплементації положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 11 листопада 1950 року до законодавства України, свідчать про те, що суди нечасто звертаються до положень Конвенції, а ще рідше – до практики Європейського суду з прав людини. Вчена також підтримує поширену думку про те, що «точкові» акції на кшталт семінарів і тренінгів не мають сприятливого впливу на вітчизняну юридичну практику [5, с. 179].

Зазначається, що зміст права на захист виражено у можливості фізичної особи в установленому законом порядку звернутися до суду за охороною свого права і захистити його відповідними способами, передбаченими законом [16, с. 102].

Загалом засоби захисту порушених житлових прав у суді поділяються на речові (віндикаційний та негаторний позови) і зобов'язально-правові [10, с. 120].

Слід визнати, що для рівності підходів суду до застосування чинного законодавства сьо-

годні не створено ані правових, ані економічних передумов. Тому окремі категорії осіб не отримують належного захисту права на житло, зіштовхуючись з неоднаковим застосуванням закону або фактичною неможливістю виконати судові рішення та отримати компенсації належного характеру й обсягу.

Деякі науковці зауважують, що в окремих ситуаціях закон є неякісним, недосконалим, неправовим, а його застосування не поновлює порушених прав особи, що звертається до суду за захистом. За таких обставин суддя у зв'язку з функціональним завданням суду – повним та цілковитим захистом прав громадян, має керуватися принципом верховенства права, а не закону, що відповідає концепції правової держави [8, с. 30–31]. До того ж, як справедливо зауважила О.А. Лукашева, судовий захист є справою тривалою та дорогою, при цьому даний спосіб захисту прав не позбавлений негативних проявів сучасного життя [9, с. 12].

Як зазначає С.А. Воробйова, для затвердження судової процедури як пріоритетного напрямку захисту прав людини необхідно забезпечити не лише загальну доступність судів та всебічність і професійність їхнього оцінювання відповідних ситуацій, а й оперативність правосуддя [4, с. 142]. Дотримання даного критерію на рівні державної правової політики та стратегії реформ є, на наш погляд, ключовою умовою і для подолання однієї з найгостріших проблем правової дійсності сучасної України – відсутнього скепсису громадян до системи правосуддя та вкрай критичного рівня недовіри судам.

Поширена також думка, що юридичну природу захисту права на житло слід розглядати як елемент правової системи загалом, як один з основних її інститутів. Невипадково Т.І. Француз зазначила, що судовий захист й охорона прав людини разом із загальною системою національного законодавства та юридичними процедурами реалізації прав людини становлять єдиний механізм забезпечення прав людини [15, с. 13].

Хоча часто наголошується, що судовий захист є основним способом захисту прав, не буде помилковим твердження, що вкрай важливими, а іноді виключно ефективними й оптимальними, є інші заходи, засоби та форми захисту порушених прав. Практичний стан функціонування судової системи України та низка загаль-

новідомих прогалин в регламентації професійної діяльності суддів, їхньої відповідальності, перенавантаження судів та інші істотні проблеми сприяють втраті судовою системою довіри суспільства і поширенню прикладів звернення до позасудових шляхів захисту порушених прав, а також вчиненню нових правопорушень.

Так, В.В. Бутнев звертає увагу на зростання актуальності організаційно-правового механізму захисту суб'єктивних прав та налагодження взаємодії різних форм захисту [3, с. 280]. Наведена науковцем пропозиція набуває все більшої актуальності, тому що узгодженість чинних і новоутворених форм та процедур захисту житлових прав громадянами супроводжується значною кількістю невідповідностей.

Не суперечить вітчизняним правовим реаліям думка, що судові органи є обмеженими у своїй діяльності щодо забезпечення конституційних прав і свобод. При цьому справедливо зазначається, що судові механізми захисту основних прав і свобод не вичерпують сукупності ефективних засобів правового захисту [11, с. 51].

Урахування фактичних можливостей реалізації права громадянина на житло є невід'ємною вимогою їхнього ефективного захисту, адже такий захист розглядаємо саме з огляду на настання реальних результатів, створення практичних можливостей поновлення чи безперешкодної реалізації захищеного права. Однак, незважаючи на чітке визнання важливості забезпечення достатнім житлом кожної людини, ще в 2004 році офіційні підрахунки продемонстрували, що достатнього житла не мали понад 1 млрд людей у світі. Крім того, близько 100 млн осіб за умовами існування склали категорію безпритульних. З огляду на численне поширення випадків безпритульності осіб, експлуатацію дітей у жебрацтві до наведених вище слід додати напрям розроблення програм скорочення безпритульності.

Названі показники є зокрема «надбанням» країн, що перебувають у фазі економічного розвитку та політико-правового становлення. Зважаючи на необхідність мінімізації наведених показників для України та наближення до вищих економіко-правових стандартів, здійснюються масштабні кроки державної правової та економічної політики. Так, пункт 5 статті 85 Конституції України серед повноважень парла-

менту передбачає визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Так, наприклад, відповідно до частини 2 статті 102 Основного Закону Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Тож Україною згідно з Конституцією обрано неухильний євроатлантичний курс розвитку. Ця обставина зобов'язує до відповідних дій у внутрішній

політиці, яка вимагає відчутних інституційних перетворень. Одним із пріоритетних показників в такому напрямі є ефективність та прозорість судової системи, подолання корупційних проявів, поліпшення стану дотримання прав людини.

Висновки. Обов'язок держави полягає не лише у відповідності дій органів вимогам поточного законодавства, але й у дотриманні загальних вимог Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод й інших імplementованих міжнародно-правових положень в процесі кодифікації нормативних актів, чи внесенні змін до чинного законодавства щодо ефективності судового захисту права на житло.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакірова І.О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя / Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254. (дата звернення: 04.07.2021).
2. Барабаш О.О. Право на судовий захист і право на справедливий суд: проблеми принципу процедурної справедливості. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні* : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 24–25 жовтня 2019 р. Чернівці, 2019. С. 204–206.
3. Бутнев В.В. Механизм защиты субъективных прав. *Lex Russica*. 2014. № 3. С. 274–283.
4. Воробьева С.А. Качество закона и его роль в обеспечении прав человека: теоретико-правовой аспект : дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2014. 261 с.
5. Грабовська О.О. Доказування у цивільному процесі України: проблеми теорії і практики : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 504 с.
6. Конституція України. Науково-практичний коментар / за ред. В.Я. Тацій. Харків : Національна академія правових наук України, 2011. 565 с.
7. Конституція України. Науково-практичний коментар / за заг. наук. ред. К.І. Чижмарь. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 290 с.
8. Кравчук В.М., Сташків Н.М. Повага до суду як один із принципів правової держави. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип. 4 (12). С. 30–35.
9. Лукашева Е.А. Права человека – индикатор национальной безопасности. *Труды Института государства и права Российской академии наук*. 2013. № 1. С. 11–15.
10. Мічурін Є.О. Захист житлових прав осіб у судовому порядку. *Юридичний журнал*. 2003. № 7. С. 119–123.
11. Наливайко Т.В. Права і свободи в Україні: конституційно-правовий механізм захисту. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 48–52.
12. Остапенко В.В. Гарантії суб'єктивних прав і свобод як елемент правового статусу людини і громадянина. *Теорія і практика правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 5–9.
13. Пильгун Н.В., Вінчук О.Ю. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2018. № 1 (17). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18pnhvu.pdf>.
14. Федоренко В.Л. Конституційне право України : підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2016. 517 с.
15. Француз Т.І. Політико-правові проблеми становлення і розвитку судової влади в незалежній Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2001. 18 с.
16. Холод Р.В. Поняття судового захисту житлових прав фізичних осіб. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 1. С. 101–105.